

Sigurd Kjeka Wrangell

Kildebortfall og krisetid i Skandinavias folkevandringstid

En gjennomgang i hvordan å sortere i aske og skygger

Bacheloroppgave i Arkeologi Bachelor

Veileder: Ingrid Ystgaard

Januar 2022

Sigurd Kjeka Wrangell

Kildebortfall og krisetid i Skandinavias folkevandringstid

En gjennomgang i hvordan å sortere i aske og skygger

Bacheloroppgave i Arkeologi Bachelor
Veileder: Ingrid Ystgaard
Januar 2022

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Institutt for historiske og klassiske studier

NTNU

Kunnskap for en bedre verden

Kildebortfall og krisetid i Skandinavias folkevandringstid

En gjennomgang i hvordan å sortere i aske og skygger

Introduksjon [Formalia og akademisk skriving]

1.1 Bakgrunnen for problemstillingene

Skal man skrive om overgangsperioden eldre til yngre jernalder kan man ikke se vekk fra fimbulvinterteorien, siden har blitt dagsaktuell og fremtredende i den arkeologiske diskursen i Skandinavia.

For å skrive om eller bruke fimbulvinterteorien så er det gunstig å gjøre dette sammen med eller i lys av andre forklaringsmodeller og kildedata som også brukes til å forklare overgangen fra eldre yngre jernalder. Fimbulvinterteorien mangler litt fotfeste fordi noen av konklusjonene og resonnementene som inngår i sentrale artikler som er knyttet til fimbulvinterteorien, (Gräslund & Price og Löwenborg) er delvis problematiske og den har fått kritikk for dette.

Men fimbulvinterteorien bygger argumentasjonene sine på en annen teoretisk forankring enn de tidligere gjeldene forklaringsmodellene som knyttet til overgangen eldre til yngre jernalder. Det at fimbulvinterteorien er bygget en annet arkeologisk paradigme enn tidligere forklaringsmodeller, er i seg selv ikke et problem. Det er helt naturlig at nye forklaringer, teoretiske rammeverk og paradigmer endrer form og innhold parallelt med samfunn og forskernes måter i å forstå og forklare arkeologi og verden på.

Men et av problemene til de to hovedforklaringsmodellene er at de bygger på ulike utvalg kildedata, og der kildedataene overlapper blir de brukt ulikt. Det er ikke sånn at den ene forklaringsmodellen slår ut den andre. Begge har styrker og svakheter, nettopp fordi begge har egne teoretiske og kilde-empiriske tilnærminger. Slik jeg ser det nå så står de to forklaringsmodellene parallelt som to tilnærminger til samme problem. Hvordan skal vi forstå de markante endringene i materiell kultur som skjedde fra eldre- til yngre jernalder i Skandinavia? Forklaringsmodellene snakker overordnet sett om helt samme problem, men de er lite i dialog med hverandre.

1.2 Problemstillinger

En problemstilling eller en løsning som fremtoner seg gitt denne måten å fremlegge forklaringsmodellene på, kan settes opp på denne måten. Kan det å føre disse to forklaringsmodellene sammen gi oss et mer nyansert og et mer «presist» svar på hvilke prosesser og faktorer som var med på å forme overgangen mellom eldre og yngre jernalder? En annen og hensiktsmessig problemstilling gitt den første blir da. Passer disse to forklaringsmodellene egentlig sammen og hvorfor er ikke forklaringsmodellene i dialog med hverandre? Så langt så har det å forsøke å føre disse to forklaringsmodellene sammen i liten grad blitt forsøkt gjort, iallfall på en overordnet grad. Dette blir to av de mest sentrale problemstillingene akkurat denne oppgaven skal prøve å løse. For å løse dette så må man legge frem de største og viktigste punktene til de ulike forklaringsmodellene. Hvilke konklusjoner settes opp og på hvilket kildegrunnlag er det satt opp på? Hvorfor blir det ulikt fra den andre forklaringsmodeller? Jo, fordi forfatterne har ulikt arkeologisk -kildegrunnlag, -paradigme og -spesialisering.

Mye av viktigheten og meningen bak denne oppgaven er å sortere og legge frem informasjon på en oversiktlig måte. Det trengs virkelig å sortere i dette materialet siden det er mye som går inn i hverandre og det er mange fallgruver å gå i. Noe som jeg har fått erfare selv. Hvordan kan man sortere i empirien, teoriene og paradigmene i som har og blir brukt til å diskutere og definere overgangen mellom eldre og yngre jernalder i Skandinavia? Dette blir hovedproblemstillingen for oppgaven.

1.3 Metode og fremgangsmåte

Denne oppgaven kommer til å ha en hovedvekt på artiklene som er med på å legge opp til, og skape fimbultvinter-teorien, men den vil også trekke inn andre forklaringsmodeller og perspektiver som er relevant for fimbultvinter-teorien. Empiren i denne oppgaven blir da tekstene den redegjør og analyserer. Flere av de sentrale forfatterne har skrevet mange artikler om temaet over lengre tid. Da særlig Axboe, Gräslund og Price som har skrevet flere artikler om samme tema i tråd med hvordan det har kommet frem nyere forhistorisk klimaforskning, som har kunnet fortelle oss mer og mer cirka de siste 15årene. De 3 tekstene som jeg har valgt å legge frem som omhandler fimbultvinter-teorien, er nærme hverandre i tid, slik at man lett kan følge utviklingslinjene og «dialogen» mellom dem. Samtidig som at de har en overordnet tilnærming av temaet og sine argumenter som gjør det lettere å behandle. Disse fleste sentrale tekstene denne oppgaven drøfter har en humaniora-miljø-vinkling. Det er derfor det jeg ikke ønsker å gå for langt inn i det naturvitenskapelige kildegrunnlaget. Selv om det fleste tekstene

forholder seg til naturvitenskaplige kilder og data, noe jeg også vil gjøre, men på et overordnet nivå.

Teorien jeg bygger drøftingen min vil da være en videreføring av en tidligere tolking som ble gjort av Ingar, M, Gundersens tolking av fimbulvinteren.

2.1 En tid for endringer [Forskingshistorisk bakgrunn]

Jeg synes det er hensiktsmessig å gi en kort gjennomgang av forskingshistorien som ligger bak her. Det av flere grunner, mest for å bygge opp egne og noen av Gundersens poeng senere i teksten, men også for strukturens del og for å gi en historisk dybde til Fimbulvinterteoriens kompleksitet. Dette blir dessverre en grov og forenklet gjennomgang av forskingshistorien bak.

Lenge har norske arkeologer sett et skille i materielle kilder mellom folkevandringstid og Merovingertid. Det er snakk om endring i funnhypphet, endringer i keramikk, ornamentikk og våpen. Dette ble påpekt av samtlige norske arkeologer på 1920- og 1930-tallet. (Gundersen, 2021, s.66).

I mellomkrigstiden så ble kulturell- og samfunnskontinuitet mye vektlagt i norsk arkeologi. Og en retrogressiv metode ble brukt stadig. Denne metoden ble brukt til å koble og skape kontinuitet mellom kjente historiske forhold (som eksempel hvordan å organisere gården på) opp mot forhistoriske tider som eldre jernalder og starten av yngre jernalder. Motivasjonen bak denne metoden var nasjonsbygging. Datidens Nordmenn skulle kobles opp til de historiske- og forhistoriske «Nordmenn». (Gundersen, 2021 s.68; Grønnesby, 2019, s.34-35).

I norsk arkeologi så er Brøgger (1940) først ute med å introdusere krise som et begrep. Begrepet er en beskrivelse på endringer i materiell kultur i overgangen eldre til yngre jernalder. (Gundersen, 2021, s.69). Og som Brøgger mener var utløst av krig. (Gundersen, 2019, s.109).

Krisebegrepet ble brukt frem mot 1970-tallet for å illustrere hvilket ekstremt press fortidens samfunn var under. Debatten om krisen i på midten av 500-tallet handlet ikke om brudd i kulturell kontinuitet i seg selv, men om det var snakk om et brudd i de materielle kildene, altså hovedvekten av datidens arkeologiske data. Nyere studier av bosetting og gårdsanlegg viste store ekspansjoner på 300 og 400 tallet, for så vise en kraftig nedgang på 500 og 600-tallet. Forklaringer som overdrevent jordbruk som førte til jordforringelse eller at den

justinske pesten hadde nådd Skandinavia ble forslått som forklaringer på hvorfor man så denne store nedgangen i bosetting og gårdsanlegg. (Gundersen, 2021, s.69-70).

Men disse forklaringene holdt ikke mål når det kom til det å forklare lokale variasjoner på andre steder enn Vestlandet og Sør-Norge. Man ser lite til en jordbrukskrise på Østlandet og i Nord-Norge. På 1970-tallet så får vi flere arkeologiske, nyvinninger, lokal avgrenset forskning og et bredere kildetilfang. Alt dette er med på å gjøre at et mer nyansert og komplekst syn på endringene fra eldre til yngre jernalder vokste frem. Forskning og teorier før det hadde vært mye basert på hovedsakelig relativt datert materiell kultur. Tidligere dateringer lot seg nå problematisere gjennom karbondatering, samtidig som at man nå så mer til lokale variasjoner, kriseforklaringssettet ble da for overordnet. På 1980-tallet og utover så har trenden fortsatt med flateavdekking som har gitt en bedre forståelse av hvordan jordbruks økonomi, bruk av gjødsel og jordbruks rotasjon har vært i bruk. Tilbake til 1970-tallet så ble bruken av flere endringsfaktorer som forklaringsmodell vektlagt. Indre utviklinger som hadde virket over lengre ble nå mer vektlagt for å forklare endringsprosessen fra eldre til yngre jernalder. Og denne endringen i all hovedsak dreide seg om at en ny sosial elite tok over. (Gundersen, 2021, s.70-72).

3. «Teorien» blir til [Teori og argumenter]

En av de nyeste forklaringsmodellene med et nyere tankesett rundt endringene fra eldre til yngre jernalderen er Fimbulvinterteorien. Dette kapittelet skal ta for seg hvordan «Fimbulvinterteorien» blir til som hypotese og hvilke argumenter den er bygget opp på.

3.1 Johan Rutger Sernander sin hypotese

Ideen om en at en «Fimbulvinter» virkelig hadde funnet sted har eksistert siden 1910 da den svenske geografen og moseforskeren Johan Rutger Sernander kom med en teori at en klimakatastrofe hadde inntruffet for mellom 2500-2000 år siden. En rask og global nedkjøling ble forslått som en forklaring på bronsealderens kollaps og hvordan å forklare utviklingen av arkeologisk materiale inni førromersk jernalder. Parallellen mellom beskrivelsen av fimbulvinteren i Voluspa og fortidens nedkjøling ble også trukket av Sernander som vi skal se senere i de kommende tekstene. Sernander bygget denne hypotesen sin på paleobotaniske undersøkelser av myrdepoter. Gundersen påpeker i sin doktorgradsavhandling så blir parallellen mellom datidens og nåtidens Fimbulvinterhypotese at de begge bygger på «nyere» naturvitenskaplig klimadata. (Gundersen, 2021, s.63-65)

3.2 Morten Axboe

Men det var ikke før på tidlig 2000-tallet at i skandinavisk arkeologi at «konseptet Fimbulvinter» skulle få noe å si. Det var den danske arkeologen Morten Axboe som først vurderte at en dramatisk klimapåvirkning kunne være forklaringen på hvorfor det hadde blitt lagt ned så store mengder gullornamentikk i overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid i Sør-Skandinavia. (Gräslund & Price, 2012, s. 436)

I sin bok «brakteatstudier» har Morten Axboe satt av et kapittel på 6 sider som Axboe kaller for «guldepoterne, 'støvsløret' år 536 og brakteaterens forsvinden.» I kapitlet så ramser han opp samtlige depotfunn i Danmark, Sverige og Norge, samt også Tyskland og Nederland, som han relativt datert til etter år 500 etter Kristus. Axboe sier at det må ha ofte blitt deponert gullornamentikk etter 500 år og må sees på en fortsettelse av deponeringene fra 400-tallet. Men at i år 536 så inntraff det en hendelse som kan ha ført til en kraftig økning av ofringer av gullornamentikk. (Axboe, 2007, s.117-119)

Axboe viser til fire forskjellige skriftlige samtidskilder som alle beretter om en slags svak, tilslørt eller formørket sol på himmelen. Disse kildene kan historisk dateres til årene 535, 536 og 537 etter Kristus. Disse skriftlige kildene er fra skriftlærde fra middelhavsområdet som Bysants, Syria og Nord-Italia. (Axboe, 2007, s.119) Axboe ser også på dendrokronologisk data fra 536 som vitner til dårlige vekstvilkår og kalde somrer. Særlig i nordre deler av Norge, Sverige og Finland viser Axboe sin kilde at det er usedvanlig kaldt. Ut ifra den kilden Axboe bruker (Chabot 1901 s.220f.; Stothers – Rampino 1983 s. 63-62; Arjava in press) så er det dårlige år i resten av den nordre halvkule også. Mongolia, Sibir og Nord-Amerika viser også at det er svært kaldt. (Axboe, 2007, s.120)

Axboe spør seg selv om dette kan være et verdens omspennende problem og i så fall hva kan en mulig forklaring på denne korte og globale nedkjølingen være? Axboe overveier mest muligheten for at et svært stort vulkansk utbrudd kan ha ført til et stort støvslør som har dekket over solen, men at vi i dag (2007) ikke kjenner til et slikt vulkansk utbrudd (Axboe, 2007, s.120).

En støvdekket sol må ha virket truende og urovekkende også i Skandinavia påpeker Axboe og viser til senere kilder av Norrøn mytologi, der starten på Ragnarok inntreffer når solen og månen blir slukt av Skoll eller Fenrisulven, Fimbulvinteren bryter løs og den vil bestå av tre

vintere uten sommer imellom. Også et annet motiv som varsler om Ragnarok er at det er scener av Balder sin død som dukker opp som motiv i noen av gullbrakteatene som legges ned, samt andre norrøne motiver. (Axboe, 2007, s.121)

Den sjokkfaktoren og den psykologiske effekten det må ha vært å se en formørket sol kan tenkes å være en forklaring på at det ble lagt ned ekstra ordinære mengder med gull. Axboe skriver at man i Norden så henvendte man seg til gudene gjennom offer. Det blir rimelig å anta at en formørket sol kunne hatt en påvirkning på kultiske aktiviteter. Og at det kanskje kan finnes en kobling til hvorfor så mange gullfunn kan dateres til første delen av 500-tallet. Det at vi ser store ofringer av guldornamentikk er også knyttet til hungersnød via sosial og politisk-uro mener (Axboe, 2007, s.121) og at den justinianske pesten kanskje også kan ha vært årsak til «gulldepoter gikk i glemmeboken» sier Axboe og refererer til to av Näsman sine verker. Brakteatene og gullornamentikk som blir nedlagt er bare et av mange typer ofre som sannsynligvis ble ofret, både mennesker, dyr og militære ofrer har nok funnet sted, men at de materielle offergruppene som er mest overlevelsedyktige er gull-ornamentikk, som gjerne har et preg av materiell velstand, sosial status og en magisk beskyttelse knyttet til dem. (Axboe, 2007, s.121). Slik at gullofringene ikke bare må sees i på et uttrykk for å blidgjøre gudene som styrte været og klimaet.

Axboe har en kildekritikk og innvendinger til sin egen hypotese. Et av usikkerhetsmomentene er absolutt dateringene rundt gullbrakteatene, (Axboe, 2007, s.119,121) Axboe poengterer at det er snevert kildegrunnlag til å trekke dristige konklusjoner rundt året 536 som et kriseår. Axboe tror at den psykologiske effekten en formørket sol må hatt en betydelig effekt på kultiske aktiviteter, men Axboe forklarer dette som et av flere element som inngår i den sosiale og økonomiske utviklingen ved overgangen fra eldre til yngre jernalder. (Axboe, 2007, s.122)

3.3 Gräslund og Price

Gräslund & Price sin artikkel starter med en påstand som lyder; i de siste ti år så har spørsmål om påvirkningskreftene mellom menneske og natur, da særlig den kulturelle påvirkningen naturkatastrofer har etterlatt seg. I arkeologisk forskning har disse temaene gjort seg mer gjeldene.(Gräslund & Price, 2012, s.428) Og det er ikke vanskelig å skjønne hvorfor samtidens sosiale bekymringer fører til et «fornyhet» og til et tidspresset ønske til å undersøke dramatiske klimapåvirkninger i forhistorien. Denne interessen kan også sees igjen i populærvitenskapelige tekster meddeler (Gräslund & Price, 2012, s.428).

Formålet med denne artikkelen som står i ingressen og nederst i det første avsnittet, er å utforske en av mange fortidige og dramatiske klimapåvirkninger rundt nemlig «støvsløret i 536». Gräslund og Price sikter på å gi en kritisk og tverrfaglig gjennomgang av de ulike perspektivene som hersker rundt «støvsløret i 536», samt også presentere noen nye konklusjoner på en enkelt region som det har blitt lite forsket på i denne sammenhengen, Skandinavia. (Gräslund & Price, 2012, s.428-429)

Gräslund og Price ramser også opp kort om hvilken rolle «plutselige (klima)katastrofe» eller «then it was destroyed by the volcano school of history» forklaringer har hatt i arkeologi, disse har gått mer og mer av moten i det senere og at disse ikke er nyansert nok og undervurderer fortidige menneskers tilpassingsevne i motsetning av hva som er normen i dag. Videre så løfter Gräslund frem begrepet «geo-mytologi» som også en problematisk forklaringsmodell for hvordan å forstå forhistoriske klimakriser sin påvirker på menneskelig kulturer og samfunn. I følge Gräslund og Price så har «Geo-mytologi» som formål å koble påviste naturvitenskaplige klimadata opp mot muntlige og skriftlige fortellertradisjoner rundt mytologi og vise versa. Noe som er i seg selv er grunnleggende problematisk når det kommer til forskning og denne typen tenking og empiri følger med et visst bekræftelses bias hevder Gräslund og Price. Men det er betyr ikke at man ikke kan bruke andre studier som er hvert gjort på samme emne så lenge disse studiene går frem med en «fornuftig forsiktighet» hevder Gräslund & Price. (Gräslund & Price, 2012, s.429)

Det første avsnittet og kildegrunlaget Gräslund & Price tar for seg er de skriftlige historiske kildene og hvordan disse kan kobles opp til årringsdateringer. Dette avsnittet baserer seg på mye av de samme kildene og observasjonene som Morten Axboe bruker for å koble opp senantikke historiske kilder opp mot åringsdateringer. Og er svært likt Axboe sitt avsnitt om samme tema. Dårlig vekstvilkår, globalnedkjøling og året 536 går igjen i begge kildetypene her. Årringsdateringene viser variasjon i kulde, vekst og lengde på støvsløret. Noen steder kan man anta at støvsløret har vart i 15 år sammenhengene eller har inntruffet flere ganger mellom år 536-550. Det er rimelig å anta at dette støvsløret må ha rammet globalt over store deler av den nordlige halvkulen og at støvsløret sannsynligvis har rammet ulikt geografisk. (Gräslund & Price, 2012, s.429-430).

I naturvitenskapelig sammenheng har det lenge vært mistanke om vulkansk aske som forklaringen på hvorfor solen «forsvant» i 536. Og at det finnes grunnlag for å hevde dette for man har funnet et betydelig islag med svovelsyre på Grønland som kan dateres til rundt år 540. Spørsmålet blir mer om det et eller flere store vulkanutbrudd på samme tid eller over

lengre tid som hadde utbrudd. Diskusjonen blir også hvor var de disse utbruddene fant sted. Steder som Papa Ny-Guinea, Java i Indonesia eller i El Salvador er tre hovedkandidater som Gräslund & Price presenterer (det spekuleres også i dag om et vulkanutbrudd på Island kan utløst støvsløret). (Gräslund & Price, 2012, s.430). Men dette støvsløret kan også være et resultat av meteoritter eller kometer, men at det ikke har så mye si for artikkelen sin humanistiske og arkeologiske vinkling. Poenget med dette avsnittet blir det å stadfeste at «støvsløret» faktisk skjedde og at hvordan det skjedde ikke trenger å ha noen særlig påvirkning på hvordan støvsløret påvirker forhistoriens menneskers kultur og samfunn. (Gräslund & Price, 2012, s.431)

I neste avsnittet av artikkelen så argumenterer Gräslund og Price for at de kalde sommerene kan ha vært med på å knekt det skandinaviske jordbruket og at dette har hatt katastrofale følger for de som livnærte seg av jorden i Skandinavia. Historisk sett så har man tolket nedgangen i skandinavisk gårdsbruk i folkevandringstid noe som har skjedd over lenger tid, gjerne over 4 til 7 generasjoner, men det dendrokronologien viser her tyder på en mye mer dramatisk og plutselig endring skriver artikkelens forfattere. (Gräslund & Price, 2012, s.431). Denne tolkingen av en plutselig temperaturendring kobles til opp mot et generalisert bilde (for å avgrense lengden på artikkelens) av bosettingsmønstrene i Uppland i Sverige under folkevandringstiden. Så mange som 75% av bosettingene (av 86 ulike bosettinger i Uppsala i Sverige) blir forlatt eller kolliderer på 500-tallet. I århundret før så ser man en stor ekspansjon av bosettinger og at denne kollapsen må ha skjedd plutselig, flere steder så ser man at bosettinger som har eksistert og blitt brukt kontinuerlig i over 1000.år forsvinner. (Gräslund & Price, 2012, s.432) Det er ikke bare bosettingsmønstre som endrer seg dramatisk det er også snakk om endringer i gravskikk. Daniel Löwenborg har også sett en betydelig endring av gravskikker i naboregionen til Uppland, i Västmanland så ser man 60 av 65 gravfelt blir forlatt i folkevandringstiden, flere av disse gravfeltene har også vært i kontinuerlig bruk siden før romerskjernalder. Det er ikke så lett å datere når disse ble forlatt og det er vanskelig å si om det skjedde plutselig eller om det var en endring som skjedde gradvis over lengre tid, anslått til å vare maks 100-år. Uansett så ser man helt nye gravfelt og nye landskap som tas i bruk, disse skal bli gjeldene igjennom Vendel-perioden(/Merovingertid) og Vikingtid. Man kan også se en sammenheng i endringer i gravskikker så vel som endringer i jordbrukslandskap som sammenfaller med klimakatastrofen (Gräslund & Price, 2012, s.432). Det er ikke bare disse to regionene i Sverige man ser dette mønsteret, over hele «sentral Sverige», i de nordlige regionene som Hälsingland og Medelpad, samtidig helt sør i Sverige

som Småland. Også i sørlige deler av Norge ser man en generell nedgang i arkeologisk materielle som graver, jordbruk, materiell kultur, jern produksjon og fort. Kanskje aller verst rammet er øyene Gotland og Öland i det baltiske hav. Der det er dokumentert at over 1300 jernalder hustufter har blitt dokumenter som alle tilsynelatende har blitt forlatt på 500-tallet. Samtidig så er det snakk om 1900 lignende strukturer på Gotland som er dokumentert, også alle tilsynelatende forlatt. [Gräslund & Price s.432](#). Nærmere arkeologiske undersøkelser av den frem til da blomstrende landsbyen Vallhagar på Gotland, viser at landsbyen ble brent opp mens flere dens beboere ble brent opp sammen med landsbyen. Lignende ødeleggelse skal ha skjedd på et ringfort på Öland. (Gräslund & Price, 2012, s.433). Nyere forskning viser at disse ødeleggelsene har skjedd tidligere, trolig på grunn av krig. (Alfsdotter et al., 2018, s421-436) Noe som illustrerer hvorfor det kan være problematisk å bare bruke støvsløret som utløsende årsak/forklaringsmodell.

Gräslund & Price hevder det er rimelig å anta en halvering av datidens Skandinavia sin befolkning med tanke på ødelagte avlinger og kalde somrer. (Gräslund & Price, 2012, s.433). Videre spekuleres det i om at den Justinianske pesten kan ha blitt spredt lettere rundt i Vest-Europa som følge av næringsfattig befolkning som har fått næringsgrunnlaget sitt ødelagt av det vulkanske støvsløret. Argumentet til Löwenborg (som vi skal komme tilbake til senere i oppgaven) om at en krise kan være en katalysator for sosial uro og at det kan ha gitt en mulighet for en ny sosial elite for å utnytte en demografisk krise og ta over blir også nevnt som en mulig følge av støvsløret. Og at dette kan forklare hvorfor det skjer en så markant endring på kort tid, i hvordan skandinaviske samfunn styres og struktureres på, igjennom at det ble reist nye typer monument på nye lokasjoner. Og at Fimbulvinteren ble en utløsende katalysator for hvordan vikingtidens kommende samfunn orienterte seg sosialt og politisk. (Gräslund & Price, 2012, s.434).

Gräslund og Price gjengir kort Morten Axboes observasjoner av store nedleggelse av gull rundt støvsløret og at det muligens lar seg koble opp myten om Ragnarok. (Gräslund & Price, 2012, s.436). Det er denne observasjonen Gräslund bygger videre på og utdyper i det siste redegjørende avsnittet av artikkelen og som blir den helt sentrale delen i diskusjons og konklusjonsdelen av artikkelen. (Gräslund & Price, 2012, s.436-440).

De første mytene og historiene som skulle bli helt sentrale i Norrøn mytologi kan ha eksistert i siden starten av det første århundret i en eller annen form. Og at disse har endret form og karakter over lang tid. Mange elementer i disse fortellingene kan spores tilbake til 500-tallet og lenger utover hevder Gräslund. (Gräslund & Price, 2012, s.437) Støvsløret kan ha blitt en

del av de muntlige fortellertradisjonene i Skandinavia. Et kollektivt minne om den tiden da solen forsvant, en fortelling som har endret form flere ganger før den blir skrevet ned Vølluspå. Slik at strofene i Vølluspå som beskriver fimbulvinteren som varsler starten på Ragnarok kan ha røtter i fra somrene etter 536. Hvordan fimbulvinteren er beskrevet i Vølluspå ligner svært på hvordan støvsløret er beskrevet. «Solen varmer ikke. 3 vintere på rad uten sommer imellom». (Gräslund & Price, 2012, s.437).

Gräslund påpeker også endring i rituellikonografi på 500 og 600-tallet. Solsymboler som kan spores helt tilbake til bronsealderen forsvinner. Ragnarok blir slutten på gamle solkultiske gudene etter støvsløret og den norrøne trua slår seg opp hever Gräslund. Sett at støvsløret må ha gjort det vanskeligere å drive jordbruk over kortere og lengre perioder (Gräslund og Price mener at vannnivået kan ha steget på grunn av stigning av grunnvann i elver og sumper, noe svenske landsbyer kan vært sårbare for siden de lå så nære vann) og den sjokkfaktoren den vedvarende solformørkelsen må ha hatt, så hever Gräslund og Price at det er rimelig å anta at man stilte spørsmål rundt datidens guders evne til å kontrollere været. Ordet Ragnarok i seg selv kan tolkes som gudenes formørkelse noe Gräslund og Price tar inn i sin forklaringsmodell og i tittelen i artikkelen, *Twilight of the gods*. Gräslund og Price s.437-440

Konklusjonen blir da at støvsløret faktisk skjedde og at den ser ut til å ha hatt en betydelig sosioøkonomisk og sosial påvirkning på Skandinavia. Som kan sees i endringer i maktstruktur. Og at det er flere uavhengige kilde sett som forslår at fortellingene om Ragnarok og Fimbulvinteren kan ha vært et kollektivt minne av det som skjedde mellom årene 536-550. (Gräslund & Price, 2012, s.440).

3.3 Daniel Löwenborg

En artikkel som blir skrevet samtidig med Gräslund og Price sin overnevnte artikkel er Daniel Löwenborg sin artikkel «*An Iron Age Shock Doctrine – Did the AD 536-7 event trigger large Scale social changes in the Mälaren valley area*». Grunnen til at artikkelen til Löwenborg blir inkludert i denne oppgaven er fordi den bygger videre på en artikkel Gräslund skrev i 2007; *Fimbulvinteren, Ragnarök och klimatkrisen år 536-537 e.Kr.* som er en artikkel på svensk skrevet for tidskriftet *Saga & Seid*. Som inneholder mye av det samme som artikkelen til Gräslund og Price fra 2012, men den har en mindre tilgang på «nyere» klimadata. (Gräslund, 2007, s.93-123). Slik at Löwenborgs artikkel bygger videre på det rammeverket Gräslund setter opp (Löwenborg, 2012, s.7-8), hvordan en «Fimbulvinter» kan forklare endringene som sees i den materielle kulturen og vise versa. Samtidig som at kritikken som blir rettet mot

Löwenborg fra Ulf Näsman blir en sentral del av hvordan den «andre forklaringsmodellen» står i dag. Samtidig så blir Ulf Näsman sin tilbakemelding på Löwenborg sin artikkel en helt sentral del i Ingar, M, Gundersen sin analyse av diskursen rundt Fimbulvinteren. Noe denne oppgaven vil delvis benytte seg av, samt også kritisere senere.

Bakgrunnen for denne teksten er at det nylig (2007) har blitt gjort mange utgravinger i Mälerdalen i forbindelse med veiutbygging. Slik at det er svært mye arkeologisk materiale som kommer frem på et avgrenset sted. Da særlig gravsteder og bosetting, som blir mye av emperien til Löwenborg (Löwenborg, 2012, s.14). Löwenborgs tilnærming blir da å undersøke om Fimbulvinter teorien lar seg bruke på mer lokale forhold, dette gir en mindre overordnet tilnærming av kildematerialet enn det Axboe, Gräslund og Price tidligere har forsøkt. Også deler av teorien bak er annerledes her.

Det mest «radikale» delen av det teoretiske rammeverket, blir presentert fremst i artikkelen til Löwenborg. Boken; *The Shock Doctrine: The rise of Disaster Capitalism*, som er med på å gi den første delen av tittelen til Löwenborgs artikkel. «Sammen med kriser så kommer det ofte et behov eller en nødvendighet for å omstrukturere samfunnet.» (Löwenborg, 2012, s.3). Boken Löwenborg parafraserer gir eksempler på dette kan sees i nyere historie der kriser muliggjort radikale samfunnsendringer. Det mest omfattende eksempelet som nevnes i artikkelen fra boka, er hvordan svært marketsliberale ideer har latt seg blitt iverksatt rett etter Sovjets fall. Økonomiskpress fra G7 landene og Boris Yeltsin sine marketsliberale økonomiske rådgivere førte til at Russland ble utsatt for en økonomisk sjokkterapi i form av en ekstrem kapitalisme. Dette gjorde at tidligere statlige eide bedrifter som Gazprom ble solgt for en brøkdel av den prisen de var vært. Som igjen gjorde at det vokste frem russiske oligarker som ble den nye sosiale, politiske og økonomiske eliten i landet. (Löwenborg, 2012, s.3-4).

Det finnes også eldre historiske paralleller til et slikt fenomen påpeker Löwenborg. Svartedauden i Europa er en slik krise som er svært godt dokumentert. For de som blir igjen etter denne krisen får det mye bedre. Da særlig bønder som bedre betalt og bedre leve vilkår, samtidig som at det er flere som klarer å utnytte ødegårdene ved å legge dem under seg. Men dette er ikke bare et resultat av en pest og en befolkningsnedgang som legger igjen de samme ressursene til flere. Allerede før Svartedauden så kunne man se en jordbrukskrise der arbeidskraft forsvant, og gårder ble forlatt. Økonomiske modeller og landrettigheter blir også sentrale tema i hvordan å forstå de forskjellige samfunnene (lokale variasjoner). (Löwenborg, 2012, s.4-5).

Löwenborg illustrerer kompleksiteten i den «krisen» og den overgangsfasen Svartedauden må ha inneholdt, for si noe om hvor kompleks overgangen mellom eldre til yngre jernalder må ha vært. At det må ha vært lokale variasjoner i hvordan Svartedauden/støvsløret har rammet samfunnet blir en forutsetning videre i Löwenborgs artikkel og innenfor Fimbulvinterteoriens diskurs generelt. Ingar, M Gundersen.¹ Også tankesettet rundt at støvsløret kan ha ført til en omstrukturering av økonomi og landbruk akkurat som Svartedauden er mye diskutert konklusjon oss Frode Iversen². Bare at Iversen har annen, mer nyansert mer kompleks og omfattende tilnærming på dette enn det som kommer frem i Löwenborgs artikkel.

Löwenborg forsøker å knytte odel (arvsbaserte rettigheter eiendom) til den nye sosiale eliten som tok slo seg opp i Skandinavia etter støvsløret. Löwenborg hevder at gravhauger i nærheten av gårder kan sees på som fysiske manifestasjoner på familiers tilknytting og rettigheter til å eie gården. Dette er en mer permanent måte å fastslå eierskap over jordbrukslandskap enn tiden førstøvsløret. Men når Löwenborg hevder man kan knytte gravsteder plassering i landskapet til den odelen vi ser i vikingtidens Frostatingslover og Gulatingslover. Da får Löwenborg en kommentar av kollegaen sin Bo Gräslund som en del av et kollegabasert tilbakemeldingssystem, at Löwenborg overdriver tilknyttingen gravhauger har til Odels rettigheter, men at han setter pris på at Löwenborg diskuterer krisen på midten av 500-tallet. (Gräslund, 2012, s.2). Löwenborg tar også opp dette selv i form av en fotnote og referer til Gräslund tilbakemelding. (Löwenborg, 2012, s.8-9).

En annen kollegas tilbakemelding som kommer frem i artikkelen til Löwenborg er Ulf Näsman sin i form av en fotnote som sier; «Se Näsman sin mer utfyllende og oppraderte diskusjon på forskning gjort på kriser i folkevandringstid, i den redaksjonelle loggen, som en del av den kollegabaserte tilbakemeldingen i journalen. Noe jeg er meget takknemlig for». (Löwenborg, 2012, s.7). Denne fotnoten kommer når Löwenborg skal presentere kort faghistorisk hvordan man har forklart overgangen mellom eldre til yngre jernalder. Denne svenske/skandinaviske gjengivelsen av hvordan man faghistorisk har sett på overgangen eldre til yngre jernalder er svært lik på den norske. Grovt sett oppsummerer Löwenborg at man gått vekk fra monokausale forklaringsmodeller forstått som kriser, som vektlegger en ekstern

¹ Begreper som reilenes og sårbarhet er aktivt med for å undersøke i Gundersens doktorgradsavhandling hvor gode forutsetninger ulike steder hadde til å motstå støvsløret. Mange faktorer som værssystemer, temperaturvariasjoner, antall vekstdøgn i året, næringsgrunnlag osv... blir høyt vektlagt her. (Gundersen, 2021)

² Frode Iversen og Löwenborg bruker mye av den samme empirien: endring i gravsteder og gårdsanlegg, men på to forskjellige steder Målerdalen og Østlandet. Selv om de har forskjellig tilnærming til stoffet så havner de på cirka samme konklusjon. Nemlig at en ny sosial elite med mindre mennesker på toppen etablerte seg etter støvsløret. (Iversen, 2017, s.44-76), (Iversen, 2020, s.245-304).

utløsende faktor som for eksempel krig, pest og folkevandringer. Senere har man tonet ned «krise» som forklaringsmodell. Forklaringer som vektlegger indre sosial utvikling og som vektlegger viktigheten av et bredere og mer komplekse kilde og teoretisk omfang har tatt over for monokausale forklaringsmodeller sier Löwenborg og referer til en tekst Näsman skrev for 24 år siden. (Löwenborg, 2012, s.5-7).

Konklusjonen til Löweborg blir som delvis tidligere nevnt at den krisen støvsløret må ha vært må gitt en sosial elite en mulighet til å omstrukturere samfunnet til å bli mer hierarkisk igjennom vold og gjøre krav på landskapet gjennom materiell kultur og ritualer. Og at denne eliten skulle utvikle seg til en krigerklasse som blir «vikinger». Historisk sett så har krise forklaringer blitt sett på som forenklinger, men at støvsløret gir en troverdig forklaring på hvorfor en så stor befolkningsnedgang fant sted skriver Löwenborg. Men Löwenborg ser bare ikke vekk i fra en mer «kompleks» ikke-monokausal forklaringsmodell. Löwenborg vektlegger indre variasjoner og indre utvikling også. Han kobler den «nye» sosiale eliten som slår seg opp til den samme sosiale gruppen som tjenestegjorde i den romerske hæren og som handlet med Romerriket (Löwenborg, 2012, s.19-24).

Til svar på kommentarene Löwenborg får fra Näsman og Gräslund skriver han at temaet er veldig bredt og at man ideelt sett må angripe fra mange kanter, med høyt detaljerte analyser og av spesifikke materialer og fenomen. Og at reilens teori vil være et nyttig rammeverk for å forstå krisers påvirkningskraft over lengre og kortere tid. (Löwenborg, 2012b, s.18).

3.4 Nyere naturvitenskaplig forskning på fimbulvinterteorien

Senere forskere som har diskutert klima i overgangen eldre til yngre jernalder har pekt på andre vulkaner som har hatt skylden for dette vulkanske støvsløret. Flere nordamerikanske vulkaner har blitt pekt på som en mulig kandidat som kan ha vært med på å utløse støvsløret. (Sigl et al., 2015, s547-548) Også vulkanutbrudd på Island har blitt forslått, men at det mangler tilstrekkelig bevis på dette ifølge Sigl. (Gibbons, 2018). Naturvitenskaplige data er kanskje fimbulvinterteoriens største slagside, det kommer hele tiden inn flere beviser på at det globalt og omfattende støvslør faktisk skjedde. Dette blir en motor i debatten rundt fimbulvinterteorien. Støvsløret er ikke bare en arkeologisk forklaringsmodell på det som skjedde i Skandinavia på 550-tallet og konsekvensene av det. Støvsløret i 536 blir relevant for store deler av den nordlige halvkulen. Det blir et historisk, arkeologisk og et naturvitenskaplig problem hvordan støvsløret preget en «hel verden» den gang da. Mye av klimadataene som har blitt brukt av Axboe og Gräslund & Price har vært til dels overordnet i den forstand at

naturvitenskaplig metode har blitt knyttet opp til historiske kilder samtidskilder for 536. Er det noe Skandinavia mangler så er det skriftlige samtidskilder fra 536. Og er tror dette er noe av grunnen til at blir brukt mye tid på koble opp støvsløret opp mot myten ragnarok og fimbulvinteren eller odelslover. Fortsatt så er det problemer med findateringer rundt deportering og når gårder blir forlatt. Samt også hvordan denne asken spredte seg over Skandinavia og hvilke klimatiske forutsetninger som jordkvalitet og vekstdøgn ulike samfunn hadde for å motså en slik «krise». Nå har det i det senere kommet inn data og forskning som er med på løse opp i disse problemene, i ikke så stor grad som noen av forskerne ønsker seg.³

4. Kritikk mot fimbulvinterteorien

Mye av kritikken mot fimbulvinterteorien har allerede blitt her og der i denne oppgaven. Denne kritikken skal også oppsummeres her, men ikke korte trekk. Et annet og kanskje viktigere formål med denne delen er å få frem hvordan «den andre» forklaringsmodellen forholder seg til fimbulvinterteorien. Dette blir en viktig forutsetning for å komme videre i oppgaven og svare på problemstillingen.

4.1 Ulf Näsman sin kommentar til Löwenborg

Näsman starter sin tilbakemelding med å si at konseptet «sjokk droktrine» som Löwenborg har hentet fra boken med samme navn, er kontroversiell. Og at bokens analogier kan ikke videreføres og brukes til å forklare konteksten bak overgangen eldre til yngre jernalder. Näsman skriver at han finner det nokså irrelevant. Löwenborg analogi om Svartedauden fungerer bedre til dette. (Näsman, 2012, s.5)

Videre uttrykker Näsman også en skepsis til det delen av artikkeln til Löwenborg som bygger på Gräslund sitt forarbeid fra 2007 til knytte støvsløret opp mot en myte som er skrevet ned 700år senere. (Näsman, 2012, s.6) Og at dette ikke alene kan ha utløst «folkevandringskrisen». Näsman ramser opp en tidligere konklusjon; «det er mange varaibler, som kan ha bidratt til endringer i folkevandringstid «...» folkevandringstiden kan ikke forstås som en kort krise i sosial endring. «men at man ikke helt kan avise ideen om en krise for å forstå perioden» «...» og folkevandringstiden må sees på en overgangsfase som har virket over lengre tid.» (Näsman, 2012, s.6).

³ Se (Gundersen, 2021) og særlig (Van Dijk et al.,2023) for ulike samfunns sårbarhet ovenfor temperaturendringer. Se (Ystgaard, 2019, s.28-33) på et eksempel på et absoluttdatert gårdsanlegg som blir forlatt i 537 e.Kr

Näsman påpeker at det er flere måter å se overgangen og plassere overgangen mellom eldre og yngre jernalder på og at i Danmark så er det vanlig å sette skille mellom eldre og yngre jernalder på 400-tallet. Imens i Sverige så blir skillet satt i 550-tallet. Begge disse skillene er konstruksjoner satt i flytende overganger. Slik at det kanskje året 536 blir like avgjørende for endringene (Näsman, 2012, s.6-7).

Gravstedene og deres kronologi Löwenborg presenterer er en forenkling hevder Näsman (Näsman, 2012, s.7). Måten Löwenborg legger frem gravene og deres datering gir et inntrykk av en drastisk nedgang i slutten av merovingertid. En grunn til at man kan sitte igjen med dette inntrykket kan være et produkt av kronologien i gravene er periodisert. Det kan også stemme at dette faktisk var det som skjedde hevder Näsman. En han ønsker en mer nyansert tilnærming. Og at det koble gravskikk og nedgang i gravfelt opp mot demografisk nedgang virker som problematisk tilnærming. (Näsman, 2012, s.7). Til tross for at Löwenborg diskuterer andre grunner til kildebortgang i graver og bebyggelse. Og at man kan se spor fra både brudd og kontinuitet. (Löwenborg, 2012, s.14-15).

En faktor som Löwenborg i stor grad har oversett er krig. Krig er en viktig prosess for den sosiale transformasjonen som forgikk mellom 200-tallet til 700-tallet. Krig skaper mulighet for nye ledere og nye eliter. Beviser på denne tiden var preget av mye av krig kan sees i fort og våpennedleggelse da gjerne før 536. (Näsman, 2012, s.8-9).

I neste avsnitt så er Näsman stort sett enig i Löwenborg at en krigerelite slo seg opp i tidlig merovingertid. Igjenneom å gjøre krav på landskapet rund Mälaren- innsjøen med å bygge mer monumentale graver. Forskjellen mellom de blir da årsakene til hvorfor dette skjedde. Begge mener at den krigseliten hadde påvirkninger fra tidligere romersk påvirkning. Näsman vektlegger mer hvordan denne kriger eliten også var påvirket av 500-talles kriger. En betydelig hunisk, gotisk og merovingisk (hærstyrker det er sannsynlig møte på når en er lengre sør i Europa for å plyndre litt gull) påvirkning kan sees i form av krigselite og bosettingsmønster, sier Näsman. Og at han sliter med å se at en slik omstilling av samfunnet kan vært utløst av støvsløret i 536. (Näsman, 2012, s.9-10).

Når det kommer til eiendomsrettigheter av land så forfekter også her Näsman et syn som sier at endringene var nok utløst lenge før 536 da igjennom romersk utvikling. Men at støvsløret ka ha fremkynnet denne utviklingen. Og igjen at det er vanskelig å si noe sikkert på grunn av mangel på skriftlige samtidskilder (Näsman, 2012, s.10). Begge er enige om en endring eiendomsrett fant sted.

Bebyggelse og gårdsanlegg, er kanskje det punktet Näsman ser seg mest uenig i Löwenborg. Det at er snakk svært få lokasjoner som har vært kontinuerlig bruk stemmer ikke ifølge Näsman. Det er ikke snakk om en halvering i det fortidige Sveriges befolkningen. Näsman lener seg på en kilde som forslår befolknings nedgang på cirka 10%. Dette tallet kommer fra en omfattende studie på Gotland. Näsman åpner for at befolkningsnedgangen kan ha vært mer betydelig i området rundt Mälleren og at Støvsløret kan vært med virkende i denne befolkningsnedgangen, bare ikke så dramatisk som Gräslund og Price vil ha det til. Og at det finnes flere forklaringsmodeller til hvorfor gård og grend ble forlatt, noen som baserer seg på kontinuitet og noen på brudd alt etter ståsted. (Näsman, 2012, s.11-12).

Näsman trekker så inn pollenanalyse på banen for si at dette gir blandede svar som kan tyde på både kontinuitet og brudd på kontinuitet i dyrking av mark. Kanskje mest det første noe går igjen i Danmark og Uppland. Men at det er en del usikkerhet og lokale variasjoner. Og et poengene til Näsman blir da; det er vanskelig å koble og tolke naturvitenskaplig og arkeologisk data opp mot hverandre. (Näsman, 2012, s.12-13).

I den siste og konkluderende avsnittet blir benyttet av Näsman til å vurdere hendelsen: «Støvsløret i 536». Näsman lander på konklusjonen at «Støvsløret i 536» er for monokausal og dette bare er en annen «krise» forklaringsmodell som ikke tar høyde til indre endringer over lengre tid pluss lokale variasjoner. En konklusjon Näsman har brukt før i møte med «krise forklaringsmodeller» skriver Näsman. (Näsman, 2012, s.13-14).

4.2 Geir Grønnesby

Geir Grønnesby ser også ut til å forfekte holdning til støvsløret som ligner Näsman, i sin doktorgradsavhandling fra 2019 der han diskuterer støvsløret i 536. Grønnesby nekter ikke for at klimaendringene skjedde. Men han tar de klimaendringene lite i betraktning når han diskuterer hva årsaken til kildebortfallet og endringene som skjer imellom eldre og yngre jernalder. Han vektlegger heller menneskers respons på eksterne påvirkninger og hvordan denne responsen og tilpassingen til eksterne påvirkninger ligger i menneskelige underliggende forhold som økonomi, det sosiale, politisk organisering og overlevelses dyktighet. Og at man skal være forsiktig med å støtte seg på monokausale klimadeterministiske forklaringsmodeller alene. Siden de bærer med seg et ønske om å forklare hvordan vi blir påvirket av vår egen klimakrise «For å dra klimaendringene aktivt inn i diskusjonen om endringene på 500-tallet, må vi ha mer kunnskap om hva de faktiske konsekvensene var for ressurstilgangen (jordbruk,

beite, fangst og fiske) og hvordan menneskene responderte på slike endringer»

(Grønnesby,2019, s.57)

Grønnesby er kritisk til å ta i bruk de tidligere arkeologiske verkene og rammene som satt rundt klimadataene som omhandler overgangen eldre til yngre jernalder. Han mener at de er får monokausale, klimadeterministiske og at det mangler noen tolkingsledd i konklusjonene som trekkes ut av dem og nevner Büntgen et al og Gräslund og Price som eksempler på dette. (Grønnesby,2019, s.56-57)

4.3 Ingar Mørkestøl Gundersen

Fimbulvinter teorien er ikke en teori, men en hypotese. Noe Gundersen gjør et poeng av tittelen på avhandlingsoppgaven sin. Skille mellom hypotese og teori er flytende. For Gundersen så vil fimbulvinterhypotesen mangle en del verifisering for å bli en fullverdig teori. Fimbulvinter teorien kommer til kort fordi den ikke tar høyde for indre endringene som virker over lenger tid.

Det er lite i disse to rammeverkene som faktisk motsier hverandre sier Gundersen. Det at de blir plassert i to forskjellige bolker gjør at de blir «kamouflert» for å settes sammen. Klimapåvirkninger på hvordan et samfunn organiserer seg på vil være et samspill mellom klimatiske påvirkninger på næringsgrunnlag og andre faktorer styrt av natur i et møte mellom hvilke ideer om som allerede fins det samfunnet. Det kan være snakk om økonomiske og sosiale endringer som allerede var underveis i samfunnet. «Skal man studere samfunnsendringer så må man studere det innenfor et sosialt rammeverk» (Gundersen, 2019 s.109). Gundersen savner et rammeverk so tar høyde for støvsløret og de lange utviklingslinjene. (Gundersen, 2019, s.101-102).

5. Drøftende del. Begge sidene har noe for seg

Forklaringen om at en krise fungerte som en katalysator for sosial uro og at dette ga muligheten til en gruppemennesker å utnytte og bruke en demografisk krise til å bygge en ny elite er en spennende tanke. Men første ledet av denne påstanden tar ikke hensyn til at det var uroligheter i Skandinavia allerede før støvsløret.

Det gamle paradigme kommer til kort når det er snakk om at nyere naturvitenskaplig forskning viser at et støvslør faktisk fant sted og det var snakk en global spredning av sol dekkende aske som varte i flere år før det virkelig slapp taket. Og at dette har ført til år med betydelige kalde sommeren.

En del av kritikken mot Löwenborg er på sin plass der det mangler en nyanse. Det samme kan nok sies om Gräslund & Price også og de også mangler noe nyanse og at konklusjonene som blir satt opp er dratt litt langt. På en annen side så presenterer de og tar bruk nye ideer og nye naturvitenskaplige kilder, noe som må til om en skal føre arkeologifaget videre, selv om det ikke bygger på en eldre og mer etablert rammeverk så er det ikke god nok grunn til å avise det som blir lagt frem.

5.1 Passer de to ulike forklaringsmodellene sammen?

Så passer begge sidene sammen? Kan man bygge en bredere og mer nyansert tilnærming til overgangen mellom eldre og yngre jernalder?

Jeg tror vi allerede har sett spor av et slik forsøk igjennom Löwenborg som tar høyde for lokale variasjoner og hvordan en allerede eksisterende krigskultur ble til en krigselite.

Löwenborg lener seg mest fimbulvinterhypotesen, men en del av konklusjonene kan ligne på Näsman sine. Näsman klarer dessverre ikke å se det forsøket for hva det er vært selv om hevder så, fordi han projeksjonerer mye av den gamle forskingshistorien med monokausale «krisemodeller» på Löwenborgs sin artikkel. «Kritikken mot Löwenborg kan sees på kritikk mot hele støvslør forklaringen «...» og at følger et faghistorisk mønster». (Gundersen, 2019, s.110)

Gundersen ønsker seg både i sin artikkel og doktorgradsavhandling en slags sammenslåing av disse to forklaringsmodellene, men at dette ikke lar seg gjøre på grunn av tilløp til akademisk skyttergravs dynamikk. På grunn av at fimbulvinterhypotesen ligner på tidligere historiske debatter. (Gundersen, 2019, s.110).

Men hypotesens kompleksitet slutter ikke der, diskursen og kritikken rundt den er også i seg selv spennende. Jeg tror vi kan se mye spor i hvordan hoved-arkeologene/personene er preget av sitt eget verdensbilde og tolker ut ifra det. Klimakrise er et hett tema som mange enkelt personer og institusjoner er opptatt av i dag. Der en klimahypotese om fortiden vil være en naturlig forklaringsmodell å lete seg frem til, samtidig som at denne kan være med på å gi orientering til vår egen situasjon i dag. Noe som Grønnesby har nevnt tidligere. Det er viktig å være forsiktig å tolke ut ifra sin egen virkelighet. Klimapåvirkningene i dag og for 1500 år siden kan ikke lett oversettes til hverandre, akkurat som Svartedauden og den Justinianske pesten sine påvirkninger i Skandinavia. (Löwenborg, 2012 s.22).

Vi tolker ut ifra vår egen virkelighet og gir forklaringer ut ifra det, akkurat som arkeologen Anton Wilhelm Brøgger (1940) som var den første i norsk arkeologi til å forslå en krise med hovedvekten på krig, var en forklaring for nedgangstiden i midten av det første årtusen etter Kristus. Brøgger var «farget» av sin egen samtid nemlig andre verdenskrig. Gundersen s.103

Denne fimbulvinterteorien som forklaringsmodell ligner mye på de kriseforklaringene som eksiterte før. Den gir også en forklaring til hva denne plutselige krisen som arkeologene på 40 til utover 60-tallet snakket om kan ha vært. Samtidig som at Fimbulvinterteorien plasserer seg derfor i opposisjon til ideen om overgangen eldre til yngre jernalder er et resultat av endringsprosesser som har virket over lang tid. Fimbulvinteren har derfor gjenopplivet debatten rundt hvordan man skal forstå endringene rundt eldre til yngre jernalder. (Gundersen, 2019, s.9-10. Og det er nok derfor Ulf Näsman setter seg såpass på bakbeina og skriver med en krass stil når han skal kommentere artikkelen til Löwenborg. Näsman nevner selv at han får et «deja vu til 1960-1970-tallet da han var student i Uppsala universitetet. Der ble han introdusert for samtlige, plutselige kriseforklaringer rundt midten det første årtusener som klima, krig og pest». (Näsman, 2019, s.5-6). Og det hjelper nok ikke heller at Näsman har argumentert mot «monokausale forklaringer» i 24 år når han skriver sin tilbakemelding til Löwenborg. (Näsman, 2019, s.14)

Den tiden Näsman er student så skjer det nemlig et skifte i diskusjonen «hvordan å forklare» nedgangsperioden mellom eldre og yngre jernalder i Skandinavia. Nye metoder, flere arkeologiske datasett, flere lokale studier og en anerkjennelse av den betydelige kompleksiteten i det arkeologiske kildetilfanget vinner frem på 1970-tallet. Gundersen, 2019, s.108. Näsman tilhører et annet paradigme, noe Hedeager også er enig i. Hun kaller han for en prosessualist til svar mot hans kritikk til hennes hunner-teori. Og har blir beskylt for å redusere hennes teori til å være monkausal og som virker over kort tid(høres kjent ut) (Hedeager, 2008, s.279-283).

5.2 Hvordan å forstå denne debatten?

Jeg er enig med Gundersen at tidligere forskning historie har noe å si for hvordan forklaringsmodellene er lite i dialog med hverandre. Men at det er snakk om skyttergravsdynamikk er forutsetting som har gitt meg mye dissonans under arbeidet. Jeg tror det er lett å se det slik særlig hvis man tar utgangspunkt i Näsman sin krasse stil å skrive på, og at han setter opp en egen skyttergrav kan jeg gå med på. Men jeg syn både Löwenborg, Gräslund og Price er ganske runde i kantene og tar høyde for flere forklaringer. De bruker

iallfall ikke tid på «gå til angrep» på det prosessuelle paradigmet, mye av de samme konklusjonene blir dratt på begge sider. Et skille blir om det er snakk om en endring utløst/fremskyndet av støvsløret eller flere prosesser som ble utløst tidligere. Videre så er de ikke så monokausale som sine «historiske paralleller», de har et nokså bredt kildegrunnlag.

Vi ser nå starten på et nytt paradigme og nye naturvitenskaplig data. Som er med drive det nye paradigmet frem å gjøre det relevant. De naturvitenskaplige nyvingene blir selve forutsetningen for de nye paradigme fimbulvinterhypotesen representerer.

5.3 Hvordan å sortere i denne debatten? Arkeologenes ståsted

Et av poengene som kommer frem i Anders Andréns sin bok *Tracing Old Norse Cosmology* er hvordan ulikt kildegrunnlag og hvor dette er hentet fra gir ulike ståsteder i debatten. (Andréns, 2014). Alle vitner må frem Lotte Hedeager når det kommer til arkeologiske undersøkelser (Hedeager, 2011, forordet). Slår man samme disse to påstandene kan man sortere forskerne slik.

Axboe har et syn som på overgangen eldre til yngre jernalder som ligner på Näsman sitt «prosessuelle» - kompleksitet av flere endringsfaktorer over lang tid. Mens Axboe sine tanker rundt de historiske, mytologiske og psykologiske argumentene ikke ligner på et prosessuelt syn. Axboe får frem flere nyanser/ teoretiske innfallsvinkler enn Näsman, Gräslund & Price og Löwenborg. Materiale: Gullbrakteater. Sted: Sør-Skandinavia. Det danske synet på overgangen eldre til yngre jernalder og muligens hans paradigme gjør at han er usikker på sin egen teori.

Gräslund og Price legger frem og kobler opp mange kilder som omtaler støvsløret, da særlig geofysiske og historiske kilder. Så langt så ligner fremgangsmåten veldig mye på det arbeidet til Morten Axboe vi har gjennomgått bare at her ser vi et breiere og nyere sett av naturvitenskaplige kilder. Forskjellen mellom Axboe og Gräslund & Price er at Gräslund og Price forslår dette støvsløret som en forklaringsmodell for mye av det kildebortfallet og endringene som finner sted i Skandinavia da særlig jordbruk og soldyrkelse som forsvinner til fordel for norrøn mytologi, og at støvsløret kan ha utløst sosiale uroligheter. Gräslund og Price tar ikke høyde for en prosessuell forklaringsmodell som vektlegger flere endringsprosesser over tid. Men de bruker ikke noe tid på å avkrefte denne forklaringsmodellen heller. Gräslund og Price er veldig runde i kantene og hevder ikke så mye bastant annet at støvsløret faktisk skjedde og at dette hadde en betydelig påvirkning på forhistoriens Skandinavia. De skriver ikke innenfor rammene til den tidligere herskende

forståelsen av kildebortfallet i starten av yngre jernalder. Hvorfor det er slik finns det nok mange forklaringer på. En er kanskje Gräslund og Price sin teoretiske bakgrunn. En annen kan være at det er lettere og mer oversiktlig å legge frem kildene som omhandler støvsløret og dens påvirkning innenfor et friere teoretisk rammeverk, samtidig som at den mytologiske og klimatiske tematikken og tilnærmingen virkelig får skinne.

Löwenborg lener seg på begge forklaringsmodellene, men mest på fimbulvinter hypotesen. Graver, gårder og eiendomsrettigheter er empiren hans.

Näsman vektlegger et bredt kildetilfang med flere endringsfaktorer over lengre tid, lokale variasjoner blir viktigere. Krig, påvirkninger fra kontinentet

Geir Grønnesby nettverk og kultur kontakt over lengre tid.

Ingar Mørkestøl Gundersen Klimadata, lokale variasjoner og tekst analyse.

Anders andren og Lotte Hedeager står mer utenfor debatten. Men gir også en vei inn til å forklare endringene som skjer mellom eldre og yngre jernalder. A.A: Rituell adferd og motiver. Brudd(solmotiver) og kontinuitet (Verdenstreet, krigere og mytologi). (Andrés, 2014,)

L.H: Krigeresamfun, myter og dyrestill gir kontinuitet fra 400-tallet. Huner invasjon. (Hedeager, 2011)

Dette er en grov forenkling, som skal gi en overkommelig oversikt.

6. Oppsummering og konklusjon

Jeg har sett hvordan empiri og tolkninger har blitt brukt rundt kildebortfallet eldre til yngre jernalder. Delvis hvordan disse har utviklet sammen med arkeologisk tenkning. Hvordan tolkningene til dels blir produkter av egen samtid.

Og at disse ulike forklaringene har styrker og mangler. Og at det kan være en ide at elementer fra begge/flere lar seg slå sammen. Akkurat som ulike perspektiver innenfor arkeologi har sine styrker og svakheter. Så får å si noe om hvordan det står til med arkeologiske perspektiver i dag. Tverrfaglighet og samarbeid er veien å gå, fordi det vokser frem et bredere og flerfaglig kildeomfang.

Det ikke noe galt med en eklektisk tilnærming av flere paradigmer. Er svært vanlig i humanistiske fag med en naturvitenskaplig overlapp, se psykologi. Veien videre er tverrfaglighet. Hvorfor har ikke disse sidene vært mer i dialog med hverandre? Kanskje på

grunn av faglig spesialisering gjør det vanskelig å sette seg inn i for eksempel nye naturvitenskaplige data og det historiske bakteppet kaster lange skygger.

Kilder

Alfsson, C., Pappas, L., & Victor, H. (2018). A moment frozen in time: Evidence of a late fifth-century massacre at Sandby borg. *Antiquity*, 92(362), 421-436.

DOI: <https://doi.org/10.15184/aqy.2018.21>

Andrén, A. (2014). *Tracing Old Norse Cosmology: The world tree, middle earth, and the sun in archaeological perspectives*. Nordic Academic Press.

Axboe, M. (2007). *Brakteatstudier*. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab

van Dijk, E., Ingar Mørkestøl Gundersen, I. M., de Bode, A., Høeg, H., Loftsgarden, K., Iversen, F., Timmreck, C., Jungclaus, J., Krüger, K. (2023). Climatic and societal impacts in Scandinavia following the 536 and 540 CE volcanic double event. *Climate of the past*, 19(2), 357-398. <https://doi.org/10.5194/cp-19-357-2023>

Gibbons, A. (2018, 15. november). Why 536 Was the worst year to be alive: Glacier cores reveal Icelandic volcano that plunged Europe into darkness. *Science*.

<https://www.science.org/content/article/why-536-was-worst-year-be-alive>

Gräslund, B. (2007). Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen år 536-537 e.Kr. *Saga og Seid, nummer 2007*, 93-123. Hentet fra <https://kgaa.bokorder.se/sv-se/article/3035/saga-och-sed-2007>

Gräslund, B. & Price, N. (2012). Twilight of the gods? The 'dust veil event' of AD 536 in critical perspective. *Antiquity*, 86(332), 428-443.

<https://doi.org/10.1017/S0003598X00062852>

Gräslund, B. 2012 Kommentarer til Löwenborg, D. (2012). An Iron Age Shock Doctrine : Did the AD 536-7 event trigger large-scale social changes in the Mälaren valley area? *Journal of Archaeology and Ancient History (JAAH)*, Nr.4(2012), 1-4. Hentet fra

https://www.arkeologi.uu.se/digitalAssets/484/c_484746-1_3-k_log_jaah2012_4_lowenborg.pdf

Grønnesby, G. (2019). «... en plutselig og sterk omveltning?»: Eldre jernalder og overgangen til yngre jernalder i Trøndelag. *Praksis og overregionale nettverk*. [Doktorgradsavhandling, NTNU]. NTNU Open. <https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/handle/11250/2636204>

Gundersen, I, M. (2019). The Fimbulwinter theory and the 6th century crisis in the light of Norwegian archaeology: Towards a human-environmental approach. *Primitive tider*, Nr.21(2019), 101-120. <https://doi.org/10.5617/pt.7538>

Gundersen, I, M. (2021). *Iron Age Vulnerability: the fimbulvinter hypothesis and the archaeology of inland of eastern Norway* [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo]. DUO Vitenarkiv. <https://www.duo.uio.no/handle/10852/94301>

Hedeager, L. (2008). Paradigm exposed: reply to Ulf Näsman. *Fornvännen*, 2008(103), s.279-283. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1226429/FULLTEXT01.pdf>

Hedeager, L. (2011). *Iron age myth and materiality: an archaeology of scandinavia AD 400-1000*. Routledge.

Iversen, F. (2017). Estate division: Social cohesion in the aftermath of AD 536–7. I F. Iversen & H. Petersson (Red.), *The Agrarian Life of the North 2000 bc–ad 1000 Studies in Rural Settlement and Farming in Norway* (s. 41-76). Cappelen Damm Akademisk. Doi: <https://doi.org/10.17585/noasp.13.42>

Iversen, F. (2020). Between Tribe and Kingdom: People, Land, and Law in Scandza AD 500–1350. I D. Skre (Red.), *Rulership in 1st to 14th century Scandinavia: Royal graves and sites at Avaldsnes and beyond*. (e-bok, s.245-304.) De gruyter. Hentet fra <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110421101/html#Vancouver>

Löwenborg, D. (2012). An Iron Age Shock Doctrine : Did the AD 536-7 event trigger large-scale social changes in the Mälaren valley area? *Journal of Archaeology and Ancient History (JAAH)*, Nr.4(2012), 1-29. Hentet fra <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-174252>

Löwenborg, D. (2012b) Kommentarer til Löwenborg, D. (2012). An Iron Age Shock Doctrine : Did the AD 536-7 event trigger large-scale social changes in the Mälaren valley area? *Journal of Archaeology and Ancient History (JAAH)*, Nr.4(2012), 18. Hentet fra https://www.arkeologi.uu.se/digitalAssets/484/c_484746-1_3-k_log_jaah2012_4_lowenborg.pdf

Näsman, U. 2012 Kommentarer til Löwenborg, D. (2012). An Iron Age Shock Doctrine : Did the AD 536-7 event trigger large-scale social changes in the Mälaren valley area? *Journal of Archaeology and Ancient History (JAAH)*, Nr.4(2012), 5-17. Hentet fra

https://www.arkeologi.uu.se/digitalAssets/484/c_484746-1_3-k_log_jaah2012_4_lowenborg.pdf

M. Sigl, M. Winstrup, J. R. McConnell, K. C. Welten, G. Plunkett, F. Ludlow, U. Büntgen, M. Caffee, N. Chellman, D. Dahl-Jensen, H. Fischer, S. Kipfstuhl, C. Kostick, O. J. Maselli, F. Mekhaldi, R. Mulvaney, R. Muscheler, D. R. Pasteris, J. R. Pilcher, ... T. E. Woodruff (2015). Timing and climate forcing of volcanic eruptions for the past 2,500 years. *Nature*, 2015(523), s.543-548. <https://doi.org/10.1038/nature14565>

Ystgaard, I. 2019. Fimbulvinteren på Ørlandet: Et samfunn går under. *Spor* 2019(2), 28-33. Hentet fra <https://spormagasinet.no/2020/09/fimbulvinteren-pa-vik-et-samfunn-gar-under>

